

вигляді безперервного процесу, початок якого буцімто сягає епохи розселення слов'янства і становлення Київської держави, в другій половині XII ст. його продовжує Північно-Східна Русь (Владимир), далі – Московська держава і, нарешті, завершує Російська імперія XVIII – XX ст. Либонь саме тому, розроблена Михайлом Грушевським модель-схема української історії стала основою відродження української національної історіографії. Пригадую, яким шаленим читацьким попитом користувалися щойно перевидані в Україні на початку 90-х років праці найвидатнішого українського історика. Спрага інтелектуалів «на Грушевського» не вгамована й досі. Підтвердженням чому можуть слугувати численні наукові й не зовсім наукові дискусії навколо, наприклад, «народництва» Грушевського та концептуальних засад його творчості. Вельми симптоматичними є, хай і на побутовому рівні, прохання моїх зарубіжних колег «пошукати за Грушевським».

І ось, нарешті, завдяки матеріальній підтримці Петра й Іванни Стельмахів та інтелектуальним зусиллям багатьох науковців, передусім співробітників Центру досліджень історії України ім. Петра Яцика при Канадському інституті українських студій маємо англomовний переклад першого тому «Історії України-Руси» у видавничій серії «The Hrushevsky Translation Project».

Очевидно, не має потреби переповідати зміст цієї книги, яка хронологічно охоплює період до початку XI ст. Проте, слід зазначити, що, на відміну від українського аналога 1991 року, приємне враження справляє культура видання. Книга не тільки ошатно оформлена ззовні, а й має вдало продуману внутрішню структуру. Крім власне авторського тексту, який переклала, як на мене, напрочуд вдало Марта Скорупська, видання містить велику, властиво програмну статтю-передмову головного редактора «Історії України-Руси» Франка Сисина та передмову до її першого тому дорадчого редактора – Анджея Поппе. Останній докладав чимало зусиль до складання обширної (понад тисячу сімсот позицій) бібліографії праць, якими користувався і цитував Михайло Грушевський у першому томі своєї «Історії України-Руси».

Переконаний, що поява рецензованої книги, реалізація цього видавничого проекту, спричиниться до справжнього, інтелектуального відкриття України в англomовному світі. Відкриття, що претендує стати сенсаційним.

Володимир Ричка

В.М.Ричка. Церква Київської Русі (соціальний та етнокультурний аспект). – Київ: Інститут історії України, 1997. – 208 с.

Напрямок наукових студій, який репрезентує рецензована книга, започаткований дослідниками XIX – XX століття й після 1917 року був практично втрачений під тиском вульгарно-атеїстичних поглядів, через що історія давньоруської Церкви є чи не найбільшою «білою плямою» ранньосередньовічної історії, чи не єдиною її темою,

пріоритет у висвітленні якої й досі належить зарубіжним вченим. Ось чому поява монографічного дослідження Володимира Рички – знаного фахівця з цієї проблематики – стала помітною подією в українській історіографії.

Насамперед, слід відзначити як позитивне явище намагання автора відійти від усталеної традиції історико-фактографічного опису подій та явищ ідейно-релігійного життя Київської Русі. Вузлові проблеми історії давньоруської Церкви розглядаються в книзі на рівні герменевтичної процедури, зіпертої на принципи християнського символічного способу мислення. На відміну від своїх попередників, які розглядали процес християнізації Київської Русі у лінійному історичному вимірі, автор намагався розкрити насамперед його ідейно-символічний зміст.

Імпонує певна полемічна спрямованість викладу матеріалу, бажання автора втягнути читача у дискусію чи до аналізу тих або інших фактів, поглядів, літератури, змусити його зіставляти і думати. У цьому зв'язку, предметом для полеміки, наприклад, може бути провокативно підтримувана автором теза про те, що митрополича кафедра була спершу закладена не у стольному граді Київської Русі, а в окраїнному Переяславі. На мою думку, наведені автором аргументи і зроблені ним спостереження в підтримку цієї точки зору все ж мають свої вразливі місця, які потребують подальшого опрацювання.

Великий науковий і пізнавальний інтерес становлять авторські замальовки про побут та повсякденне життя парафіяльних священників та монастирських ченців. Цінними є й спостереження автора щодо ролі християнської Церкви та її кліру в процесах етнокультурного розвитку поліетнічної середньовічної Київської держави. Церква, як надрегіональний інститут, зазначає дослідник, підтримувала у населення різних земель Русі свідомість спільної релігійної приналежності та політичного підданства, розчиняючи тим самим рудименти родоплемінних принципів, що зберігалися у повсякденному житті тогочасного суспільства. Відтак, Церква гальмувала об'єктивний плин процесів формування культурно-національної ідентичності українського народу доби середньовіччя. Автор доходить обґрунтованого висновку, згідно з яким Церква й після 40-х років XII століття, – рубіжних в історії Київської Русі, була єдиним чинником єдності східного слов'янства, об'єднаного релігійною спільністю Русі.

Гальмуючи сепаратистські тенденції на місцях, християнська Церква та її клір перешкождали формуванню національної державності у народів православної конфесії на сході Європи. Але не всіх. Виступаючи прихильником збереження єдиної церковної організації на Русі, Константинопольський патріархат послідовно підтримував об'єднавчу політику московських князів. «Промосковська» орієнтація Візантії обумовлювалась значною мірою тим, що московські князі та вищі церковні ієрархи, на відміну від правителів Галицької Русі й Великого князівства Литовського,

виявилися сприятливішими до ідеї політичного пріоритету візантійського імператора й керівної ролі патріарха в управлінні єдиною Церквою. Слід пам'ятати про ризиковане політико-географічне становище Московського князівства. В умовах близького сусідства із мусульманським світом християнство стало і, не без допомоги Візантії, символом етнічного й політичного самоствердження Московського монархічного царства, яке, ігноруючи зовнішні культурні впливи, поступово перетворюється на спадкоємницю візантійської православної спадщини – справжній оплот православ'я. Після завоювання османами Балкан і падіння Константинополя, Москва залишилась останньою незалежною країною православного світу. Ці політичні реалії покликали до життя ідею її духовної першості. Успадкувавши теологію універсальної імперії, московські книжники-ідеологи обґрунтовували право Москви на спадщину Київської Русі. Спостереження й висновки, зроблені автором, відкривають перспективу розгледіти чіткі контури Русі-Росії і Русі-України, а відтак і взяти під сумнів поширену серед істориків Росії й Заходу концепцію тотожності Київської Русі й Московського монархічного царства.

Володимир Коваленко

В. Кантор «...есть европейская держава». Россия: трудный путь к цивилизации. — М.: Росспэн, 1997. — 478 с.

Історіософські роздуми про Росію – її історію, її глибинний зв'язок з християнською цивілізацією та здатність протистояти хаосу антицивілізованого варварства, протиборство сучасних тенденцій її розвитку – тема книги, про яку йтиме мова.

Сьогодні «аналіз історіософських ідей минулого недостатній... занадто серйозний і значний пережитий та накопичений Росією досвід, щоб не спробувати його ще раз збагнути» (с. 13). Автор пише як людина, яка кровно зацікавлена в тому, що зараз діється з нашою державою та зі всіма нами. Можливо, саме тому значення написаного ним виходить за межі контексту історичної злободенності.

В центрі уваги автора проблема обмеженості для нас європейських принципів життя, якою серйозно займалися найвидатніші російські мислителі. Сучасний час легко назвати кризовим, або перехідним, і така назва була б цілком виправданою. Автор достатньо жорстко характеризує нещастя та кризові явища першого пострадянського десятиліття та усвідомлює їхню невідповідність, укоріненість в ближній і давній історії Росії. Але, як він справедливо запитує, чи був в історії Росії не кризовий (з точки зору сучасників) і не перехідний (з точки зору істориків) проміжок часу?

Сама постановка цього питання підказує, що Росія фактично живе по-європейському, переживає історичні процеси, які динамічно розвиваються, а не перебуває в стагнації як традиційні східні деспотії – осілі або кочові. Орди диких кочівників можуть промайнути на небосхилі історії, безслідно розчинившись в інших цивілізаціях, або